

ГЕТЬМАН АНДРІЙ БОРИСОВИЧ

*Національна школа суддів України,
провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук*

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ДО ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

З прийняттям Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1], введенням воєнного стану на території України у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією» [2] та його продовженням, виникає питання обмежень прав і свобод людини і громадянина у цей період. Законодавство прийняте до, і у даний період дає розуміння про підстави та види обмежень. Проте, в Україні у різні етапи свого історичного законодавчого, конституційного розвитку відбувались різні обмеження певних прав і свобод людини і громадянина. Це було пов'язано із різними підставами, різними видами державності, різними конституційними актами, а водночас із різними політичними, економічними, соціальними, військовими складовими. Розглянемо деякі на нашу думку важливі історичні віхи, етапи обмежень та окремі види обмежених прав і свобод, що були передумовою, окремими підвалинами для обмежень на сьогодні.

Питаннями історичних етапів і обмежень прав і свобод займалися та займаються науковці-теоретики, історики, конституціоналісти у різний період державності України. Наприклад, В. Д. Гончаренко зазначає, що обмеження прав і свобод людини містились ще у Конституції Пилипа Орлика «Пакти й конституції законів та вольностей війська запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічно хвалою обох сторін і підтверджені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах», де містились не лише обмеження свободи віросповідання, а й обмеження існування будь-яких релігій (окрім християнської) на території України, зокрема це вбачається з обов'язку гетьмана дбати про те, щоб жодна чужинська релігія не запроваджувалась на нашій Руській батьківщині [3, с. 14].

Відсутність в Україні у XVIII–XX сторіччях цілісної конституції спричинило відсутність питання обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина.

З прийняттям Конституції УНР 1918 року встановлено певні вже конституційно-правові обмеження: 1) обмеження права громадян УНР бути громадянином інших держав; 2) обмеження актової, громадянської і політичної правомочностей громадян УНР, які не досягли 20 років; 3) обмеження волі громадян УНР та інших людей на підставі судового наказу, а також без нього – у разі затримання «на гарячій вчинку»;

4) обмеження права на недоторканність житла допускалось на підставі судового наказу, а також, у виключних випадках – без судового наказу; 5) обмеження права на таємницю листування на підставі судового наказу; 6) обмеження прав громадян УНР та інших людей на свободу слова, друку, сумління, організації, страйку у разі порушення норм карного права; 7) обмеження права людей, які не є громадянами УНР в реалізації громадянських і політичних прав, в «орудуванні державним і місцевим життям», активного і пасивного виборчих прав до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування; 8) обмеження активного і пасивного виборчого права було встановлено для осіб, які не досягли 20 років, безумних та божевільних, які перебувають під опікою, а також злочинців, якщо таке рішення було встановлено Всенародними Зборами [4]. Майже подібні обмеження містилися і у Конституції УРСР 1919 року, хоча цей акт не містив термінів «людина» і «громадянин», а власне норми щодо надання трудящим усіх прав у сфері громадського та політичного життя суперечили змісту самої ж Конституції, оскільки встановлювався досить звужений та неповний перелік прав трудящих. Науковці, дослідники прав людини і громадянина взагалі висловлювали думку, що соціалістична концепція прав людини взагалі не передбачала встановлення обмежень прав людини, оскільки апіорі вважалося, що при соціалізмі людини має всі необхідні права, які не є обмежуваними [5, с. 10].

У 1937 році прийнято нову Конституцію УРСР, якою у ст. 1 УРСР проголошено соціалістичною державою робітників і селян, у якій політичною владою є ради депутатів трудящих, та відповідно до ст. 122 якої каралося законом будь-яке визначене в прямому чи другорядному формулюванні обмеження прав, чи, навпаки, встановлення переваг для громадян з урахуванням їхньої расової чи національної належності, так як і пропаганда расової чи національної виключності, ненависті чи дискримінації. Водночас скасовувались встановлені раніше існуючі в радянський період обмеження виборчих прав і тому деякі науковці вважали її демократичною для того періоду [6, с. 10].

Відповідно до ст. 34 Конституції 1978 року Української РСР, яка набула на той час більш ліберального характеру з погляду обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, встановлювалась заборона та відповідальність за будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян за расовими й національними ознаками, так само як і будь-яка проповідь расової або національної винятковості, ворожнечі чи зневаги. Також згідно з ч. 2 ст. 37 Конституції підставою для обмеження соціально-економічних, політичних і особистих прав громадян була шкода, завдана інтересам суспільства і держави, правам інших громадян. У силу ст. 49 цієї Конституції, підставами для обмеження права на об'єднання в політичні партії, інші громадські організації, участь у рухах є інтереси державної чи суспільної безпеки, громадського порядку та захист прав і свобод громадян [7].

Після розпаду Радянського Союзу, і після прийняття Конституції України 1996 року Україна стала на шлях побудови незалежної, суверенної, демократичної, правової держави, розвиток інституту конституційно-правових обмежень почав здійснюватися на підставі ліберальної концепції прав людини, із запозиченням положень так званої колективістської моделі, зокрема, відносно встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина в суспільних інтересах, захисту конституційного ладу тощо (статті 13, 32, 34–37, 41, 44 Конституції України) [8, с. 33].

Таким чином обмеження прав і свобод людини є необхідним складником правової системи будь-якої держави та сучасного суспільства на певному історичному етапі розвитку об'єктивно зумовлює його законодавче врегулювання і створення окремого інституту права міжгалузевого характеру.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Дата оновлення 23.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n34> (дата звернення 06.06.2022).
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. Дата оновлення 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022/ed20220224#Text> (дата звернення 06.06.2022).
3. Історія конституційного законодавства України: зб. документів / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256 с.
4. Конституція Української Народньої Республіки від 29 квітня 1918 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення: 05.06.2022).
5. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблема обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Львів : Астрон, 2001. Серія І. Вип. 3. 108 с.
6. Стрижак А. А. Виборче право в Україні: історія та сучасність. Київ : Логос, 2012. 447 с.
7. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420> (дата звернення: 05.06.2022).
8. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Юридична думка, 2006. Т. 1. 544 с.

Ключові слова: права людини і громадянина, обмеження прав і свобод, Конституція, історичні етапи.

Key words: human and civil rights, restriction of rights and freedoms, Constitution, historical stages.